

najtragičniji period za kulturno-historijsko naslijeđe u Bosni i Hercegovini. U strukturi devastiranih objekata iz navedene oblasti 63% otpada na bošnjačko-muslimansku duhovno-kulturnu baštinu. Što se tiče džamija, potpuno su uništene 641, 218 mesdžida, 14 mekteba, četiri tekije, oko 2.000 muslimanskih grebalja. Trebaće dosta vremena da se to obnovi i vrati, bar djelimično, u prvobitno stanje. Svemu tome i mi sami doprinosimo, jer ne vršimo restauriranje i obnovu postojećih vjerskih objekata, koji djeluju oronulo, djelimično se i ruše, kao što se, nažalost, dogodilo nedavno i s Ferhadijom džamijom. Nakon prezentiranog koliko ovaj prostor dozvoljava upućujemo zahvalnost autoru na ovom izdanju, njegovoj upornosti i pregalaštvu da otrgne od zaborava našu bogatu kulturnu baštinu. Bilo bi dobro kada bismo o svakoj džamiji, pa i o drugim vjerskim objektima imali ovakve ili slične monografije, koje bi bile naš najbolji vodič u svijet.

Poznavajući stalno traganje i istraživanje historije Bosne i Bošnjaka, uvjeren sam da će nas gospodin Nihad Halilbegović obradovati novim izdanjima.

Dr. Bećir Macić

KAKO PREVODITI KUR'AN

Jusuf Ramić, **KAKO PREVODITI) KUR'AN: analiza naših prijevoda Kur'ana urađenih neposredno s arapskoga jezika**) FF, Bihać, 2007., (str. 200

NEKADA ŽUSTRA polemika i debata o dozvoljenosti prevođenja Kur'ana na druge jezike danas je historijski okončana. Sama praksa presudila je u korist potrebnog i nužnog prevođenja Kur'ana na druge jezike. Došlo se do 'zlatnog pravila': *Kur'an se ne može prevesti, ali se mora prevoditi*. Rečenu polemiku i debatu odmijenila je jedna druga polemika i debata: o načinu prevođenja Kur'ana na druge jezike ili kako prevesti Kur'an, koji je, kao sveti tekst, zapravo, neprevodiv.

Da je to tako, dovoljno je da se osvrnemo na praksu prevođenja Kur'ana na naš bosanski jezik. Svaki dosadašnji prijevod Kur'ana na bosanski jezik izazvao je, manje-više, žustre polemike i debate. Takovrsne polemike i debate bile su na različitim nivoima znanstvene vjerodostojnosti i argumentativnosti. No, općenito promatrano, poglavlje o kritičkom čitanju prijevoda Kur'ana na našem jeziku još uvijek nije završeno.

Najnovija knjiga prof. dr. Jusufa Ramića, profesora emeritusa na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, pod naslo-

vom *Kako prevoditi Kur'an*, predstavlja, s jedne strane, dragocjen doprinos u prilog kritičkom čitanju naših prijevoda Kur'ana, dok, s druge strane, ova knjiga, uvodi stroge znanstvene standarde prijeko potrebne u smislu kritičke ocjene onoga što jeste prijevod Kur'ana. To je, smatramo, prva odlika ovog značajnog djela profesora Ramića. Strogi znanstveni pristup i validna argumentacija svjedoče o nesumnjivoj upućenosti autora i relevantnom stavu o problematici o kojoj je riječ. U tom smislu, ova knjiga ispoštovala je najveće akademske standarde jednoga djela kritičke provinijencije.

U podnaslovu Ramićeve knjige stoji: analiza naših prijevoda Kur'ana urađenih neposredno s arapskog jezika, čime se najavljuje metodološki opseg i intencionalnost autora knjige. Kako nas sam autor upozna, riječ je o prijevodima Kur'ana Besima Korkuta (Sarajevo, 1977.), Mustafe Mlive (Bugojno, 1994.), Enesa Karića (Sarajevo, 1995.) i Esada Durakovića (Sarajevo, 2004.). Dakle, prema ocjeni profesora Ramića, ovo su prijevodi Kur'ana koji su 'urađeni neposredno s arapskoga jezika'. Shodno tome, drugi prijevodi Kur'ana (Karabeg, Čaušević-Pandža) – koji historijski prethode navedenim prijevodima – nisu neposredno prevedeni s arapskoga teksta Izvornika te, kao takvi, i nisu predmet Ramićeve analize.

Prije nego što donesemo Ramićevu konačnu ocjenu predmetnih prijevoda,

treba napomenuti da autor, sukladno naučnom pristupu i dokaznoj argumentaciji, svoju analizu ne bazira na personalnoj relaciji već isključivo na relevantnim znanstvenim argumentima i pogledima na prevodilačka rješenja utemeljena na najglasovitijim djelima klasične i savremene, prije svega, tefsirske i filološko-semantičke literature. (Čitaoca napućujemo da pogleda imponantan broj djela na arapskome, bosanskom i njemu srodnim jezicima na kraju Ramićeve knjige, što govori o autorovoj krajnjoj upućenosti u problematiku i, da tako kažemo, poetiku prevođenja). Ovako afirmiran pristup zaslužuje punu pohvalu u vrijeme kada se u našoj društvenoj i literarnoj zbilji skoro svaka polemika svede na 'izvantekstualni nivo', tj. na grubo vrijeđanje, lično potcjenjivanje i kapriciozno omalovažavanje same ličnosti, što, svakako, ne priliči dignitetu samih aktera. Profesor Ramić kritikuje, ali se ne ustručava i da pohvali prevodilačka rješenja naših prevodilaca, npr. kada analizira upotrebu jednine u značenju množine – što je jedna od stilskih odlika kur'anskoga diskursa – navodeći veliki broj kur'anskih ajeta u tom smislu, autor će izreći pohvalu prevodilačkim rješenjima npr. prevodioca Esada Durakovića: "Ovdje pohvalu zaslužuje Durakovićevo predosjećanje da je korištenje množina imenica u prijevodu bolje rješenje" (str. 113). Ovakve primjere naći ćemo

i za prevodilačka rješenja kod drugih prevodioca. Ovo bi, prema našem mišljenju, bila druga krupna značajka Ramićeve knjige.

U svojoj Uvodnoj riječi profesor Ramić konstatira da je njegovu pažnju posebno privukao Durakovićev prijevod Kur'ana, inače posljednji pokušaj prijevoda Kur'ana na bosanskom jeziku, i to zato što, prema mišljenju profesora Ramića, "u tom prijevodu ima najviše improvizacija, grešaka, dodavanja, oduzimanja i doslovnog prevođenja, što je – zaključuje on – nedopustivo kada je riječ o prevođenju teksta Kur'ana Časnog" (str. 6). Naravno, u knjizi su podastri brojni primjeri iz rečenog prijevoda koji profesora Ramića navode na takav zaključak i takvu kritičku ocjenu.

Nadalje, profesor Ramić, kao rezultat iscrpne analize spomenutih prijevoda Kur'ana, daje slijedeću stručnu ocjenu: "Prva dva prijevoda (Mustafa Mlivo i Esad Duraković) leksički su tačni. Međutim, oni ne svjedoče o pravilnom razmijevanju kur'anskog teksta jer u njima ima najviše improvizacija, dodavanja, oduzimanja, i doslovnog prevođenja, a manje kontekstualnog razumijevanja teksta, neophodnog dobrom prevođenju Kur'ana Časnog. Druga dva prijevoda (Besim Korkut i Enes Karić) bliži su arapskom originalu. U tim prijevodima ima više rasuđivanja o odnosu pojma prema njegovom izrazu u našem jeziku, a manje dodavanja,

oduzimanja i pogrešnog uključivanja riječi u realni kontekst. Oba autora su naši poznati teolozi. Besim Korkut je svoje teološko obrazovanje stekao na Al-Azheru, najvećem i najstarijem islamskom sveučilištu, a Enes Karić na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu. Njihov opus, teološki gledano, vrlo je impresivan, pa se kod njih nije moglo desiti da promiču formu na račun sadržine jer je Kur'an objavljen zbog sadržine, a ne zbog forme i estetskog doživljaja".

Knjiga *Kako prevoditi Kur'an* sadržinski je podijeljena na pet poglavlja. Prvo poglavlje (Višeznačnost sadržine, suprotnost i istovjetnost značenja kur'anske leksike) analizira polisemne, antonime i sinonimne riječi Kur'ana i njihovo prevođenje u prijevodi-ma Kur'ana koji su predmet analize. Drugo poglavlje ispituje sintaksič-kostilistički sloj kur'anskoga izraza, gdje je u fokusu kur'anska rečenica i njeni dijelovi te njihove osobenosti u sintakstostilistici Kur'ana, kao što je zamjena mjesta subjekta i predikata i njihovih dodataka, navođenje i ispuštanje subjekta i predikata i njihovih dodataka itd. Treće poglavlje bavi se semantostilističkim slojem kur'anskog izraza: stvarnim i metaforičkim u Kur'anu, poređenju (tešbih) u Kur'anu, alegoriji, metafori i metonimiji. Četvrto poglavlje posvećeno je kontekstualnom značenju kur'anske leksike, odn. o ulozi konteksta u određivanju

kur'anskih značenja te o još nekim drugim jezičkim pojavama, kao što je upotreba glagolskih vremena te prijedlozi koji uzimaju značenje drugih prijevoda. Peto poglavlje nosi naslov Kur'an i arapska predislamska poezija. Valja napomenuti da je ovo posljednje poglavlje napisano (i ranije objavljeno u našoj periodici) kao odgovor na tvrdnju Esada Durakovića - ovoga puta kao prevodioca slavni *Mu'allaka* na naš jezik - da je arapska predislamska poezija sumnjivog porijekla, odn. da ona nije, kako profesor Ramić citira Durakovićev navod, "autentična zbog toga što je dva stoljeća nakon pojave islama živjela u usmenoj predaji te zato što nisu pronađeni nikakvi dokazi da je ta poezija, makar i djelimično, bila zapisivana". Ukratko rezimirajući, ovakva tvrdnja za profesora Ramića je neprihvatljiva, štaviše, ona je u "sukobu sa činjenicama". Implikacije ove tvrdnje, smatra profesor Ramić, jesu takve da one "dovode u pitanje ne samo arapsku predislamsku poeziju već i hadise Allahova Poslanika i sve klasične komentare Kur'ana čiji su autori u tumačenju Kur'ana ove Knjige koristili predislamsku poeziju" (str. 177).

Da bismo našim čitaocima i stručnoj javnosti skrenuli pažnju na ovo djelo i nešto više približili naznačeni sadržaj, ovdje ćemo navesti nekoliko primjera Ramićeve analize, koji nas uvode u samo središte i težište kritičkih preispitivanja u ovoj knjizi. Tako npr.

u odjeljku o navođenju i ispuštanju subjekata i predikata i njihovih do-dataka u Kur'anu, profesor Ramić navodi brojne kur'anske ajete za tu jezičku pojavu i pomno analizira naše prijevode, između ostalih, navodi i ovaj primjer:

"... u primjeru ajeta: *Ve ma edrake ma hijeh. Narun hamijeh.* (Al-Qari'a, 10-11), u ajetu br. 11 subjekat je ispušten. Međutim, u prijevodu Durakovića (*A šta je to – znadeš li ti? To je pakao užareni!*) umetnut je subjekat kao višak... Ne treba dvojiti da je razlika između dva prijevoda velika. U prvom je ispušten subjekat (*To*), a u drugom nije. Navođenje ispuštenog subjekta u Durakovićevom prijevodu, s kojim bi modificovane riječi Izvornika glasile: *Hije narun hamijetun (To je pakao užareni!)*, nije i ne može biti u službi sažetoga, konciznog načina izražavanja kakvim se odlikuje ovaj ajet" (str. 66).

Dakle, prema Ramićevom mišljenju, prijevod *A šta je to – znadeš li ti? Pakao užareni!* stilski je izražajni i bolje prenosi intenciju Izvornika.

Između brojnih primjera "učitavanja ispuštenog subjekta" navedenih u knjizi, spomenimo još dva takva primjera: u ajetima: *Koji, kada mu se ajeti naši kazuju, govore: "Izmišljotine naroda drevnih!" (Iza tutla 'alejhi ajatuna kale esatiru l-evvelin.* Al-Mutaffifin, 13) – ispravno je *"Izmišljotine..., a ne: To su izmišljotine; A znaš li ti šta je Danica? Zvijezda blistava (Ve*

ma edrake me t-tariqu. En-Nedžmu s-sakibu. Et-Tariq, 2-3) – ispravno je *Zvijezda blistava*, a ne: *To je zvijezda...* (str. 67, 68).

Nakon navedenih primjera, profesor Ramić zapaža: ‘Subjekt je u svim gore navedenim primjerima, poslije postavljenog pitanja, trebao da se nađe na mjestu odgovora. Međutim, on je ispušten, a njegovu učitavanju u prijevodu Durakovića – ista pojava se u manjoj mjeri odnosi i na druge prevodioce – u sukobu je sa stilskim vijednostima kur’anskoga izraza (str. 69)’.

Kada analizira ispuštanje objekta u Izvorniku, profesor Ramić, između ostalih, navodi i slijedeći primjer: ‘U ajetu: *Gospodar tvoj nije te napustio, ni omrznuo* (*Ma vedde’ake rabbuke ve ma qala.* Ad-Duha, 3) objekat je ispušten iz dva razloga: radi rime, fasile (*ve ma kala*) i radi počasti koju je Allah ukazao Svome Poslaniku, a.s. Prvo ispuštanje je formalne, a drugo sadržajne naravi. Ovo ispuštanje naši prevodioci su uvažili, svi osim Durakovića, koji ovaj ajet prevodi: *Gospodar tvoj nije te napustio, ni omrznuo te* (*ve ma qalake*)’ (str. 72).

Dakle, jasno je da profesor Ramić insistira da, u mjeri koliko je to moguće, prijevod prenese i sačuva taj stilogeni eho Izvornika i, otuda, njegova kritika naših prijevoda.

U poglavlju Kontekst i značenje profesor Ramić također navodi brojne

primjere kontekstualizacije kur’anskih ajeta odnosno njihovih značenja. Kao ilustraciju, izdvojit ćemo jedan veoma zanimljiv primjer. Riječ je o prevođenju kur’anskog ajeta *Ve vedžedeke dallen fe beda* (Ad-Duha, 7). Kod Durakovića, za razliku od drugih prevodilaca, ističe profesor Ramić, ovaj ajet je preveden: *Zatekao te kao zabludjela pa naputio te.* Za profesora Ramića, ovakav prijevod je neprihvatljiv jer, ‘Poslanik islama, naravno, nije pripadao onima koji su zabludjeli. On je samo bio zbunjen stanjem u kome se našao njegov narod sve dok mu Uzvišeni nije pokazao Pravi Put’. Nakon što svoj stav argumentira vjerodostojnim hadisima, profesor Ramić ocjenjuje da je prevodilac Duraković u svoj prijevod učitao ispuštene objekte i to je ‘namjerno činio zbog rime, zbog ‘traganja za književno estetskim slojem Kur’ana’ – tvrdi profesor Ramić - te izričito naglašava da ‘svima treba biti jasno da Kur’an nije poezija i ne koristi poetske metre i rimu na način kako se to koristi u poeziji’, pozivajući se, pri tome, na stavove ‘Aiše ‘Abdurahman i Yarota Wahjudija (‘Uvijek je bitno značenje, a ne rima’) (str. 129-130).

Na kraju ovog našeg prikaza, želimo istaknuti da nam se tri stvari čine najbitnijima na čemu, s razlogom, insistira Ramićeva knjiga kada je posrijedi prevođenje kao tumačenje Časne Knjige, a koje ovdje u konciznoj formi saopćavamo.

Prva se tiče insistiranja na stavovima klasičnih glasovitih arapskih mufessira i filologa, koji su, “nesumnjivo znalacki, markirali vanvremenost poruka Kur’ana” te došli do onoga što jeste “konvencionalno usvojeno značenje” (Mehmed Kico).

Druga stvar jeste kontekstualno značenje kur’anske lesike. Zakratko se ovdje podsjetimo da svi klasični arapski lingvisti, stilisti i komentatori Kur’ana, kao i najnovije lingvističke studije na Zapadu i Istoku, ukazuju na presudnu ulogu konteksta u određivanju značenja. Navest ćemo makar dva ilustrativna primjera: čuveni teolog Ibn Qajjim el-Džewzije (u. 751./1350.) u jednoj od svoji brojnih knjiga zapisao je: *“Kontekst ukazuje na objašnjenje zakučastog izraza, određuje jedno od mogućih značenja, nedvosmisljeno upućuje na jedno značenje bez mogućnosti drugih značenja, specficira opći iskaz, ograničava apsolutni iskaz i klasificira značenje. Stoga, kontekst je jedna od najznačajnijih okolnosti koja ukazuje na intenciju govornika; ko ga zanemari, pogriješit će u mišljenju i prouzročiti grešku u raspravi. Promotri riječi Uzvišenog: “Kušaj! Ti si, zbilja, eto, ‘silni’, ‘plemeniti’! – u kojima ćeš zapaziti da njihov kontekst ukazuje da je takav ponižen i jadan” (Beda’u’l-fewa’id, II, 301).* Naš savremenik Ebu Sajfe el-Harithi u podnaslovu svoje studije *Dilaletu’s-sijaq* (Kontekstualno značenje; Aman, 1989.) sugerirše da je

kontekstualno značenje “siguran/pouzdan metod u tumačenju Kur’ana”.

Konačno, treća stvar, koju opet smatramo najdalekosežnijom kada su u pitanju ovi i, ako Bog da, budući prijevodi Kur’ana na naš jezik, jeste da nam Ramićeva studija još jednom daje potvrđan odgovor na klasično pitanje tefsirske nauke: Može li se do značenja (*eo ipso* i do prijevoda) Kur’ana doći bez tefsira? Ne, ne može, odgovor je koji se proteže od Teberija (u. 310./923.) pa, evo, sve do našeg profesora, filologa i mufessira Jusufa Ramića.

I za sami kraj, još jedna kratka napomena. Budući da je pitanje jezika, pored toga što je ono stvar znanja i saznanja, i pitanje osjećaja i inventivnosti, moguća su i realna neslaganja, pa i ona polemički intonirana, sa određenim kritičkim osvrtima profesora Ramića. No, slagali se ili ne slagali sa ponuđenim analizima, nesumnjivo, knjiga *Kako prevoditi Kur’an* ostaje trajno i nezaobilazno štivo budućim poduhvatima ove vrste. Studentima, profesorima kao i drugim akademskim radnicima teoloških, književnih, filozofskih i srodnih studija, naravno i široj zainteresiranoj kulturnoj javnosti, svesrdno je preporučujemo za čitanje i studiranje.

Almir Fatić